

ӘОЖ 80.81.13

Әбікенова Гүлнат Төкенқызы

филология ғылымдарының докторы, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университет, Семей қ., Қазақстан Республикасы
e-mail: abikenova-gt@mail.ru

Акабаева Мадина Отанқызы

PhD докторанты, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей қ., Қазақстан Республикасы
e-mail: m.akabaeva@kazguiu.kz

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ МЕДИА-МӘТІНДЕРІНІҢ ДАМУ ТАРИХЫ

Аталмыш мақалада қазіргі қазақтың медиа-мәтіндерінің бастапқы кездегі дамуы мен тарихы туралы айтылады. Жалпы бұқаралық ақпарат құралдарында пайда болған медиа-мәтіндердің бүгінгі күнгі күйінің қалыптасуы үшін ғалымдар түрлі зерттеу жұмыстарын жасап, тілшілер де іс жүзінде қолданып көрген тәжірибеден болғандығы туралы да жіті баяндалады. Әр түрлі зерттеушілердің берілген тақырып негізінде қалыптастырған ойы да сөз болып, пікірлері де толық талдауға түскен. Медиа-мәтіннің даму деңгейіне байланысты зерттеген ғалымдардың аттары нақтыланып, зерттелген еңбектері айқындала түскен. Медиа-мәтіннің тіліне, арнайы өзіндік сипатына да тоқталып, баспасөз беттерінен мысалдар да келтірілген. Қазіргі жаһанданған заманда ғаламтордағы әлеуметтік желілердің күрт дамып кетуінің қазақ журналистикасына да тигізіп жатқан әсерін мақалада автор нақтылай түскен. Төртінші биліктің болашақта дамуына да автор тарапынан өзіндік жеке пікір де айтылған.

Түйін сөздер: журналистика, медиа-мәтін, тарих, ақпарат, жазу, метафора, тілдік бірлік, прагматика.

В данной статье рассказывается об истории и развитии современных казахских медиа-текстов. Для формирования современного состояния медиа-текстов, появившихся в средствах массовой информации в целом, ученые провели различные исследовательские работы и рассказали об опыте, который на практике использовали и журналисты. На основе данной темы были сформулированы мнения различных исследователей. В зависимости от уровня развития медиатекста уточняются названия изученных ученых, раскрываются изученные труды. Также были затронуты язык, особый характер медиа-текста, приведены примеры со страниц прессы. В современном глобализирующемся мире влияние резкого развития социальных сетей в интернете на казахскую журналистику также было уточнено автором статьи. На будущее развитие Четвертой Власти также высказано свое личное мнение со стороны автора.

Ключевые слова: журналистика, медиа-текст, история, информация, письмо, метафора, языковое единство, прагматика.

This article describes the history and development of modern Kazakh media texts. To form the current state of media texts that have appeared in the media as a whole, scientists conducted various research works and told about the experience that journalists also used in practice. On the basis of this topic, the opinions of various researchers were formulated. Depending on the level of development of the media text, the names of the scientists studied are clarified, and the works studied are revealed. The language and the special nature of the media text were also touched upon, and examples from the press pages were given. In the modern globalizing world, the impact of the rapid development of social networks on the Internet on Kazakh journalism was also clarified by the author of the article. The author also expressed his personal opinion on the future development of the Fourth Power.

Keywords: journalism, media text, history, information, writing, metaphor, linguistic unity, pragmatics.

Есімі ел есінде қалған поляк жазушысы әрі журналист Тадеуш Брезаның «Жазу қиын, бірақ мүлдем жазбау одан да қиынырақ болар еді», - деген сөзі көптеген баспасөз өкілдерінің қызметкерлеріне ой салары белгілі [1,36]. Оқырманды өзіне баурап алар, тың мәліметтермен жабдықталған жақсы бір мақала жарыққа шығуы үшін ең алдымен тақырыптың дұрыс қойылуы қажет-ақ. Жазған дүниенің міндетті түрде мақсаты болып, өзектілігі де барынша үлкен рөл атқарары сөзсіз. Оқып отырған көпшілік қауым берілген мақаладан өзіне керегін тауып, ойландырып

жүрген мәселесінің де жауабын ала алуы тиісті. Сондықтан жазар жазуға бейжай қарамай, міндетті түрде үлкен жауапкершілікті алатындардың жұмысы едәуір.

Бүгінде тәуелсіз ел ретінде қалыптасып қалған қазақтардың кешегі күні тарихқа толы болғаны сияқты, қазіргі медиа-мәтіндердің де өзінің даму жолы, тарихы бар екені де шындық. Бүгінгі дәрежесіне жетуі үшін талай сынақтан өтіп, талай жұмыстың басын қайырғаны да жалған емес-ті.

Негізінде медиа-мәтін ғалам бойынша ақпараттық бейнені құрайтын негізгі болып

табылатын ұғымдардың қатарына жататыны зерттеу барысында белгілі болды. Дәл қазіргі жаһанданған әлемде барлық адамзат баласы электронды түрде бұқаралық ақпарат құралдарын объекті ретінде қолданып отырғаны да мәлім. БАҚ-тың қай түрін алып қарасаңыз да, барлығына бірдей деңгейде қолданылатын құрал ретінде медиа-мәтін өзіндік жекелеген қызмет атқарары да шындық. Осы тұрғыда академик Рабиға Сыздық өзінің аталмыш тақырыпқа қатысты ойын білдірген кезде «Сөз жоқ, бұл күнде тіл тәжірибесінде публицистиканың, көпшілік информация құралдары – баспасөздің, радио мен телевидениенің де рөлі күшейе түскенін мойындау қажет», - деген болатын.

Бұқаралық ақпарат құралдарының қай түрін алып қараса да, медиа-мәтінмен тығыз байланыс орнатады. Демек, түрлері басқа болғанмен атқаратын қызметі ары қарай жұмыстағы мақсатының барлығы бір болып табылмақ. Әлеуметтік сөзжасамдық құбылыс ретінде танылып әрі коммуникативтік бірліктің ең жоғары деңгейдегі нүктесі болғандықтан өзінің саласында алатын орны ерекше болып табылады. Негізінде ХХ ғасырдың ортасына таман жалпы журналистиканың теориялық әрі практикалық жақтары біртіндеп өзгеріске ұшырап, басым бөлігі интернетке қарай ауысқан кез еді. Оның өзі де негізгі даму кезеңдері бойынша бүгінгі күнгі медиа-мәтіннің көрінісіне алып келетін бірден бір жол іспеттес.

Профессор Қ.Қамзин өзінің журналистикаға қатысты еңбектерінің ішінде оны ең алдымен теория ретінде танып көріп, одан әрі практика, кейінірек педагогика мен психологияға дейін ұштасып жататынын айтқан еді [2,78]. Сол сияқты медиа-мәтінді де құрастырып одан әрі пайдаға асырып жатқан кезде міндетті түрде жан-жақты саралауды қажет ететін құбылыс болып табылатыны анық.

Қазіргі кезде жалпы әлемнің өзгеріске ұшырап, күн санап даму құбылысын басынан өткеріп отырғаннан кейін де оның ішіндегі элементтері де міндетті түрде өзгеріске ұшырап отыратыны таныс жағдай. Ғаламның медиа бейнесін қалыптастыра отырып негізгі болып табылатын бірден бір фактор ретінде қарастырылатын медиа-мәтіннің дамуына байланысты ғалымдардың зерттеулерінде барынша көп кездестіруге болады. Себебі, ертерек тұрақталып қалған жазулар емес, қазіргі кезде әлеуметтік желілердің де күн

санап ерекше дамуына байланысты мәтін жазылымы өзінің құндылығын жоғалта бастағандай жағдайда қалдырады.

Дәл бүгінгі күндегі жағдайға сараптама жасау барысында, бұқаралық ақпарат құралдарын көріп, көргені бойынша ой түйе – ерте заман адамдарынан қалып қалған әдет ретінде ғана болуы мүмкін. Ал, жаңа толқын – жас ұрпақтың жаһанданған заманмен бірге заманауи болуы журналистиканың ақсауына әкеп соқтыруы да мүмкін жағдай. Сондықтан да ұлттық құндылықтарды сақтай отырып, медиа-мәтіннің де маңыздылығын жоғалтып алмас үшін біраз күштің салынуы керек-ақ.

Жоғарыда айтқандай, әлемдік дүниенің барлығы төл саламызға әсер етіп, медианың да бастауы қазақ елінен бұрын дамып кеткен елдерде пайда болғаны белгілі. Ал тақырып қазақ медиа-мәтіні болғандықтан жазылуы ертеден болғанымен, ғылыми түрде зерттеліп, сала бойынша қарастырыла басталғаны 2000 жылдардан бері қарай болып табылады. Нақтырақ дәлел ретінде Қ.Есенова 2003 жылы «Қазіргі қазақ медиа-мәтінінің прагматикасы» деген тақырып бойынша докторлық жұмыс қорғап, жаңалық ретінде алып келген еді. Дәл осы жұмыстардың негізінен медиа-мәтіннің даму тарихы мен өзіндік ерекшеліктері жекелей сараланып, қолданылудағы дұрыс-бұрыстық анықтала басталған еді. Ары қарай жұмыс дамып, 2007 жылдары Д.Әлкебаева прагмастилистика мәселесіне де басты назарды аударып, жалпы аталмыш саланың өкілдеріне арналған оқу құралын да баспадан басып шығарған еді.

Ғылыми зерттеулердің ішінде медиа-мәтіннің дамуына ары қарай қолданылу жұмысының ауқымын өзгерту мақсатында да талай жұмыстар атқарылып, нәтижесінде З.Ерназарова, Г.Әзімжанова, Б.Жұмағұлова, Н.Дәулеткереева сияқты ғалымдардың да зерттеу еңбектері жарыққа шығып, қазақтың медиа-мәтінінің дамуына өздерінің үлестерін қосып, жалпы лингвистикадағы прагматикалық жаңа ұғымдарға жол ашқан болатын-ды. Ал қазіргі кезде бұқаралық ақпарат құралдарының тілі бойынша зерттеушілер медиа-мәтіннің бүгінгі жалпы күйін қарастыра отырып метафоралылықтың айрықша жоғары болып келетінін ашып көрсете алған.

Және аталмыш медиа-мәтіндердегі метафоралардың кез келген нәрсенің екі жағы сияқты болып келіп, сөздердің негізгі әрі ассоциотивтік мағыналарының өзара бір-

бірімен әрекеттесуі арқылы жасалатыны байқалады. Қазіргі заманғы БАҚ тілінде метафораның алатын орны оның әлеуметтік сипатымен айқындала отырып ерекшеленеді. Оны тіпті жұмыс барысында кездескен кезде ақиқаттың болмысын бейнелейтін тәсіл деп атауға да болмайтын кездер кездесіп жататыны да жалған емес-ті.

Жалпылама алған кезде бұқаралық ақпарат құралдарында кездесетін мәтінде берілетін кілт сөздер мен оның мағынасына қарай ең алдымен тілдік жүйе бойынша мағынасымен байланысты болатын болса, екіншіден оның сөзді жасайтын қызметіне де қатысты жүзеге асуы мүмкін болып табылады.

Сондықтан да бүгінгі күнде орын алып отырған медиа-мәтіннің даму тарихының да бастамасымен көркемдегіш құралдардың өзіндік ерекшелігімен дараланып отыратын жайы бар. Қалай дегенмен де медиа-мәтіннің газет бетіндегі өзектілігі, актуалды болып табылатын мәні бірнеше семалардың бірігіп кетуімен байланысты болып жүйеленіп тұрады.

Тілдік бірліктердің уақыт өте келе өзгеріске ұшырап, басқа күйге енуіне де байланысты газет бетіндегі жазбалардағы мәтіндер де кез келген көркемдегіш құралдардың оның ішінде метафоралардың мәні мен мағынасын түсіну үшін міндетті түрде білім алушыларда сол ұғымдарға қатысты қалыптасып қалған білімнің болуы да міндет болып табылады. Ол аялық білім деп аталады. Яки тілді ұстанушылардың не болмаса тұтастай алғанда тілдік ұжымның ойында әрі санасында бұрыннан бері орын алатын ықтимал білімдер қор екені зерттеу барысында мәлім болғанды [3,56].

Тақырыптың негізгі мақсаты медиа-мәтіннің даму тарихына тереңірек үңілу болғандықтан тақырып туралы да айта кету міндетті. Публицистика жағынан мәтіннің маңызды құрамдас бөлшегі ретінде де қалыптасып қалғандықтан тақырыптың медиа-мәтінмен арасындағы ерекше сабақтастықты ғалымдар назардан тыс қалдырмай, барынша дамыта отырып зерттеген еді.

Қазақ тіл білімінің дамуы мен қалыптасуына ерекше үлестерін қосқан ғалымдардың қатарына А.Байтұрсынов, Қ.Жұбанов, М.Балақаев, Ә.Болғанбаев жатып, тізімді ары қарай Т.Қордабаев, Р.Сыздық, Ғ.Қалиев, Б.Әбілқасымовтар жалғастыратыны белгілі. Сондай-ақ А.Алдашевтар зерттеуге

өзіндік үлестерін қосып зерттеушілердің тобы публицистикалық мәтінді, сондай-ақ жалпылама негізде пайда болған баспасөз тілін стилистикалық, грамматикалық әрі лексика-семантикалық пен жанрлық жағынан да қарастырған болатын-ды.

Сондай-ақ әлемдік тіл білімінде де тура осындай сипатта орын алатын еңбектер көптеп кездесіп, жарияланып жүрген жайы бар. Соның негізінде газет бетіндегі тақырыптардың зерттеулерінен бұрын ғалымдардың да басты назары баспасөз тілінің өзіне түскен болатын. Яки медиа-мәтіннің дараланып қалыптасуына ерекше жағдай жасап, өзекті тақырыптардың қатарына жатқызған болатын. Айталық, осы тұста К.Бодиньяның басты назарда ұстаған пікірі еске оралады. «Баспасөз тілі заманауи тілден көрініс беріп қоймай, оны қалыптастырады», - деген ғалымның ойы медиа-мәтінді тереңінен қарастыра отырып, зерделеу бірден-бір өзектілігі айқын зерттеу жұмыстарының қатарына жататыны бар [4,15]. Соның салдарынан да медиа-мәтіннің жұмысын бүгешүгесіне дейін қарап талдау – журналистикаға қосылған үлес деп тануға болатыны да жалған емес екені белгілі.

Медиа-мәтіннің бүгінгі күннен ары қарай да дамуы үшін журналистер одағының мүшелері көптеп қызмет жасап, ілгері жылжуына үлес қосып жататыны белгілі. Медиа-мәтіннің сәтті шығуына, БАҚ –тың қай саласында болмасын оқырманды, тыңдарманды өзіне жинап алатындай мәтін қалыптастыра алуы бойынша жасалып жатқан жұмыстардың ішінде Қайнар Олжайевтың еңбектерінен көптеп көруге болады. Телевизия, радио және жаңа медиаға керекті мәтінді жазу үшін Қайнар Олжай арнайы курс ұйымдастырған болатын-ды. Курс барысында Роберт Хиллиардтың кітабы бойынша негізделіп, әзірленген еді. Жиырма бес тараудан тұратын арнайы дәрістердің жиынтығы әрбірі өз кезегі келгенде екі бөлімге бөлініп отырады. Роберт Хиллардтың іске асырмақ болған ойларын Қайнар Олжай медиа-мәтінді қалай жазып, редакциялау жұмыстарын да қалай жүзеге асыру қажет екенін ашып беріп, ары қарай журналистиканың оның ішінде мәтіннің мәніне ерекше ой қосып, өзінің кеңестерін де жүйелі түрде жеткізе алған.

Аталмыш курс медиа-мәтінді ерекше үйреніп, сапалы сөйлеп, жаза алудың қырсырын үйренетін жастардың өтініші бойынша

жазылып, көптеген мәліметтерден хабардар болатыны да рас. Жоғарыда айтылған дәрістердің сериясына ерекше көңіл бөліп, мұқият құлақ қойған тыңдарманның жазу өнеріне жаңадан тың серпіліс алып келетіні туралы да нық айтуға болады. Дәл осындай пайдалы курстардың сапалы дүние шығару үшін арнайы жасалып, қалың көпшілікке берері көп болмақ.

Сондай-ақ медиа-мәтінінің тағы бір даму ерекшелігі бойынша қазіргі кездегі копирайтер мамандарының да жұмысының алға басып тұрған кезі болып табылады. Мақаланың басында мәлім еткендей қазіргі кездегі журналистика дамып келе жатқанымен, ғаламтор желілеріндегі ақпараттарды оқу, тұтыну, бір-бірімен бөлісуі кең етек алуда. Сондықтан да копирайтерлердің дені өздерінің

жұмыстарын әлеуметтік желілер арқылы беріп, көптеген табыс көзін де иемденіп отырғаны белгілі. Медиа-мәтін мен копирайтер жазатын мәтін екеуінің арасын бөліп-жарып қарастыруға көп негіз де жоқ. Егіз ұғымдай бір-бірімен тұтасып кеткен ойды бір жерден ғана шығарып, нәтижеге қол жеткізе алу – нағыз маманның ісі болмақ.

«Әдебиетті екі рет оқып түсінесің, ал журналистиканы бір-ақ рет оқығанда түсінуге болады», - деп С.Конолли айтпақшы медиа-мәтінді алғаш оқығаннан бастап-ақ тілге жеңіл болып, оқырман қабылдауына бірден барса – журналистің жеткен жетістігі болмақ [5,16].

Қаймақты сөзбен қаймана қазаққа жақсы жаңалықтарды жеткізуші сауатты тілшілер көп болғай.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Омашев Н, Бекниязов Т, Шамахайұлы Қ. Қазақ журналистикасы. Қазақ баспасөзі, 1-том, Алматы, 2008 ж.
2. Серғалиев М. Стилистика негіздері. –Астана, 2006 ж.
3. Касимова И.Н. Метафора – тілдің лексикалық қабатын дамытушы құрал.//ҚазҰУ хабаршысы. Алматы, 2005 ж.
4. Есенова Қ. Қазіргі қазақ медиа-мәтінінің прагматикасы (қазақ баспасөз материалдары негізінде) // филология ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. – Алматы, 2007ж.
5. Е.Прохоров Журналистика. Государство. Общество. – М., 1996 ж.

Әбікенова Гүлнат Төкенқызы

Лауазымы: филология ғылымдарының докторы, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университет, Семей қ.

Пошталық мекен-жайы: 071400, Қазақстан Республикасы, Семей қ.,

Ұялы тел.: +7 778 247 09 07

e-mail: abikenova-gt@mail.ru

Акабаева Мадина Отанқызы

Лауазымы: PhD докторанты, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей қаласы

Пошталық мекен-жайы: 071400, Қазақстан Республикасы, Семей қ., Қарағайлы, 23 үй, 71 пәтер

Ұялы тел.: +7 747 679 44 91

e-mail: m.akabaeva@kazguuu.kz

Қазіргі қазақ медиа-мәтіндерінің даму тарихы

Абикенова Гүлнат Токеновна

Должность: доктор филологических наук, Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет

Почтовый адрес: 071400, Республика Казахстан, г.Семей,

Сот.тел.: +7 778 247 09 07

e-mail: abikenova-gt@mail.ru

Акабаева Мадина Отановна

Должность: докторант PhD, Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет

Почтовый адрес: 071400, Республика Казахстан, г.Семей, Карагайлы, 23 дом, 71 квартира

Сот.тел.: +7 747 679 44 91

e-mail: m.akabaeva@kazguuu.kz

История развития современных казахских медиа-текстов

Abikenova Gulnat Tokenovna

Position: Doctor of Philology, Kazakh humanities and law innovation university

Mailing address: 071400, Republic of Kazakhstan, Semey,

Mob.phone : +7 778 247 09 07

e-mail: abikenova-gt@mail.ru

Akabaeva Madina Otanovna

Position: PhD doctoral student, Kazakh humanities and law innovation university

Mailing address: 071400, Republic of Kazakhstan, Semey , Karagayli, 23, 71

Mob.phone: +7 747 679 44 91

e-mail: m.akabaeva@kazguuu.kz

History of development of modern kazakh media texts